

NAKIŞ/RENK GEÇMEK VE TÜREVİ DEYİMLERİN KLASİK TÜRK ŞİİRİNDEKİ KULLANIMI

Prof. Dr. Ali YILDIRIM*

Öz: Deyimler, meramın muhataba en etkili ve kısa yoldan anlatımı sağlayan dil yapılarıdır. Başta mecaz olmak üzere kinaye ve teşbih gibi edebî sanatlardan da yararlanılarak oluşturulan bu yapılar, günlük dilde oldukça yaygın kullanılmaktadır. Deyimler, aynı zamanda edebî metinlerimizde de sıklıkla kullanılmaktadır. Klasik şiirimizle ilgili ileri sürülen eleştirel hükümlerden birisi de onun toplumdaki kopuk, elit bir kesimin şiiri olduğudur. Bu şiirimizin daha çok saray ve çevresinde söylenip icra edilmesi bir yere kadar doğru olmakla birlikte, kullandığı dil malzemeleri ve muhteviyatı itibarıyla toplumun bütün izlerini taşıdığı görülecektir. Klasik şairlerin divanlarında geçen atasözleri ve deyimlerle ilgili yapılan pek çok çalışmada bunun izleri görülmektedir.

Deyim ve atasözlerinin millî olmak gibi önemli bir tarafı vardır; ancak yakın kültür ve coğrafyanın toplumlarının benzer atasözleri ve deyimleri kullandığına da şahit olunmaktadır. Özellikle klasik şiir bağlamında da müştereklerimiz bulunan Arap ve Fars kültürleri ile olan ilişkilerimiz, birtakım benzer atasözleri ve deyimlerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bir ölçüde Fars şiirinde de benzer kullanımlarına tesadüf edilen “renk geçmek” ve “nakış geçmek” deyimlerinin klasik şiirimizde yaygın olarak kullanıldığı görülmektedir. Renk ve nakış kelimelerinin mecazen aldatmak ve yanıltmak anlamlarına bağlı olarak oluşturulan bu deyimler, söz konusu yardımcı fiillerle kullanım alanına çıkmakla birlikte, bunun yanı sıra “nakış oynamak, nakış atmak, nakış etmek, nakış eylemek; renk etmek, renk eylemek, renk oynamak, rengine kapılmak, renk ile avlamak” gibi farklı yapılarla da karşımıza çıkmaktadır. Bu deyimlerin hemen hepsinin ortak yönü, feleğin ve sevgilinin âşığa ettiği oyunlar, aldatmalar olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunun yanı sıra az da olsa yine hile ve desise ile feleğin kişiyi alt etmesi, yenmesi, öldürmesi anlamlarında da kullanılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: klasik şiir, deyim, renk geçmek, nakış geçmek, aldatmak.

THE USE OF EMBROIDERY/COLOR PASSING AND DERIVATION IDIOMS IN CLASSICAL TURKISH POETRY

Abstract: Idioms are language structures that provide the most effective and short way to express the meaning to the addressee. These structures, which were created by making use of literary arts such as metaphor and simile, are widely used in daily language. Idioms are also frequently used in our literary texts. One of the critical judgments put forward about our classical poetry is that it is the poetry of an elite group disconnected from society. Although

ORCID ID : 0000-0001-9228-6111

DOI : 10.31126/akrajournal.1083496

Geliş tarihi : 06 Mart 2022 / Kabul tarihi: 03 Nisan 2022

*Fırat Üniversitesi İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

it is true to some extent that this poem is sung and performed in the palace and its surroundings, it will be seen that it carries all the traces of the society in terms of the language materials and content it uses. Traces of this can be seen in many studies on proverbs and idioms in the divans of classical poets.

Idioms and proverbs have an important side like being national; however, it is also witnessed that the societies of the close culture and geography use similar proverbs and idioms. Especially in the context of classical poetry, our relations with Arab and Persian cultures, which we have in common, have led to the emergence of some similar proverbs and idioms. It is seen that the idioms to pass color and to embroider, which have similar uses in Persian poetry to some extent, are widely used in our classical poetry. These idioms, which are formed depending on the metaphorical deception and mislead meanings of the words color and embroidery, come into use with the auxiliary verbs in question; It also appears with different structures such as color, color, color, color, color hunting. The common aspect of almost all of these idioms is the tricks and deceptions that fortune and lover make in love. In addition to this, it is also used in the sense of cheating and deceiving, but also in the sense of defeating, defeating and killing the person.

Key Words: classical poetry, idiom, passing color, passing embroidery, deception.

1. Giriş

Edebî bir tür olan şiir, her ne kadar evrensel bir özelliğe sahip olsa da özde ulusaldır ve onu meydana getiren kültürün izlerini de gizli yahut aşikâr her zaman için onda gözlemlemek mümkündür. T. S. Eliot'a göre şiir, en ulusal sanat dalıdır; çünkü bir ulusu başka uluslar gibi düşündürmek kolay olduğu hâlde, ona başka uluslar gibi hissetmeyi öğretmek olanaklı değildir (Eliot'tan aktaran Aksan, 1993: 7). Şiirler her ne kadar bütün insanlığın ortak terennümleri olsa da onu meydana getiren sanatkarın kendi coğrafyası ve toplumundan izler de taşımaktadır. Klasik şiir, 13. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar uzun bir müddet sürmüş önemli bir edebî dönemimizin en önemli tarafını oluşturmaktadır. Arap ve özellikle Fars şiirinin, adı geçen şiirimize etkisi gerek şekil ve gerekse muhteva olarak söz konusudur. Ancak bütün bu etkilere rağmen, klasik şiirin kendi kültür ve geleneklerimizle şekillendiği de yadsınamaz. Nihayetinde şair, doğduğu ve yoğrulduğu kültürel ortamdan mutlaka yararlanacaktır. Şüphesiz klasik şiir, bir gelenek şiiridir. Bu sebeple de onun şekil, muhteva, kurgu ve malzemelerinin bir sınırlılığı söz konusudur. Bütün bunların yanı sıra klasik şair, bu sınırlı daire içinde yeni ve orijinal söyleyişlere ulaşmak için bir çaba içinde olmuştur. İşte klasik şairlerimiz bu şartlarda şairlik yeteneklerini ve dili kullanabilme kapasitelerini zorlayarak orijinal, yeni ve farklı söyleyişlere imza atmıştır.

Şairler için ileri sürülen önemli bir yargı da onların öncelikle kendi toplumlarının sonra bütün insanlığın ortak sesleri olmalarıdır. Dolayısıyla bu sesleri inceleyip irdelerken beslendikleri damarları da dikkate almak gerekmektedir. Klasik şiirimizle ilgili ileri sürülen eleştirilerden en başta geleni belki de onun toplumdan kopuk, belirli bir zümrenin şiiri olduğu ve onlara hitap ettiğiidir. Oysaki klasik şiirin dünyasına girdiğimizde bunun hiç de böyle olmadığı sonu-

cuna ulaşırız. Dikkatli bir inceleme ile onu besleyen asıl damarın toplumun kendisi olduğu anlaşılacaktır. Zira diller nasıl ki onu oluşturan toplumların aynası ise aynı şeyi edebiyat ve özelde şiir için de söylemek mümkündür. “Osmanlı divan şiirinin, yaklaşık beş yüzyıl boyunca serpilip gelişmesine kaynaklık eden başlıca şey, bu şiirin geniş bir kitlenin ilgilendiği önemli konuları akıcı, anlamlı ve dolaysız bir biçimde dile getirmiş olmasıdır. ‘Gerçek’ hayatla hiçbir ilgisi olmamak şöyle dursun, çok büyük bir ihtimalle, kendisini üreten kültürün ve toplumun hayatıyla her türlü alışverişi vardır.” (Andrews, 2000: 32).

Nakış ve renk kelimeleri, temelde olumlu kavram alanına sahip kelimelerdir. Nitekim kültürümüzde, hayatın özellikle zevk yönüne hitap eden tarafı “renkli” kavramı ile anlatılmıştır. Yine hayatı iyimser tarafından görmek ise “toz pembe görmek” deyimini ile ifade edilmiştir. Dolayısıyla renk ve buna bağlı olarak nakış kavramları genellikle olumlu algılanmıştır. Renklerin insan psikolojisi üzerinde de çoğunlukla olumlu etkilerinin olduğu tespit edilmiştir. Nesnelere tarif ve tavsif etmede şeklin yanı sıra renklerden de oldukça yararlanılmıştır. “Zaman içinde, sadece varlığı tanımada bir yardımcı gösterge olmanın ötesinde, renklerin insanların ruh dünyasıyla da ilgili olduğu anlaşılmıştır. Bugün modern bilim, insanın psikolojisi, kişiliği ve ruh dünyası ile renkler arasında kesin bağların olduğunu ortaya koymuştur. Bütün bunlara bağlı olarak renklerin, insanların tedavisinde ve manen rahatlamasında da sıklıkla kullanılmıştır (Yıldırım, 2009: 130).

Dinde ve özellikle tasavvufta da renklerin sembolik değerleri oldukça fazladır. Allah’ın zatı ve sıfatları başta olmak üzere soyut somut varlık ve kavramların hemen tamamı renklerle sembolize edilmiştir. Hakk’ın zatı siyahla sembolize edilirken (Uludağ, 1995: 475) O’nun uluhiyeti nura bağlı olarak beyazla, celal sıfatları ise kırmızı ile sembolize edilmiştir. Dünyanın rengârenk olması hasebiyle varlık âlemi envaitürlü nakışlara benzetilmiş, buna bağlı olarak Allah, “Nakkâş-ı ezel” olarak nitelendirilmiştir.

Nakkâş-ı ezel sûret-i nakşını yazaldan

Düşdi bu dil ayahdan u gitdi bu göz elden (G. 864/1) Kadı Burhaneddin

(Ezel nakkaşı olan Hak, senin nakşını yaptığın/yarattığından beri gönlüm ayağa düştü ve gözüm elden gitti.)

Nakış ve renk kelimeleri, dünyayı/varlığı nitelemeleri ve buna bağlı olarak varlık âleminin de geçiciliği bağlamında tasavvufta olumsuz anlamlar yüklenmiştir. Özellikle dünyanın albenili ve cazibeli hâli, nakış ve renklerle ifade edilmiştir. Dolayısıyla renk ve nakış kelimeleri bizzat hile, aldatma, yalan, asılsız olan gibi anlamları yüklenmiştir. İşte bütün bu albenili rengârenk unsurlar, kişiyi hakikat yolundan alıkoyan tuzaklar olarak addedilmiştir. Bu bağlamda

dünya hayatı ve dünyevi olan her şey, “suya yazı yazmak” olarak çevirebileceğimiz Farsça “nakş ber-âb” terkibi ile sık sık klasik şiirimizde karşımıza çıkmaktadır.

Benzer o nevâziş sen emîn ol ki serâba
Tasvîr-i hakikat mı denir nakş ber-âba (Hamâmizâde İhsân)
(İnan o iltifat, seraba benzer; suya yazılan yazıya hakikat denir mi?)

Hüsnünün nakş ber-âb olduğun anla cânâ
Levh-i rüyumda deme hatt-ı bekâ geldi bana (G. 9/4) Şeyh Gâlib
(Ey sevgili! Güzelliğinin suya yazılmış bir yazı gibi geçici olduğunu anla; yüzümün sayfasına sonsuzluk yazısı benim için geldi, deme.)

Fars şiiri sözlüğündeki anlamlarına baktığımızda, “nakş ber-âb” tamlamasının klasik şiirimize hazır söz kalıbı olarak bu kültürden geçtiğini kabul etmek gerekir.

Nakş ber-âb: Kinâye ez kâr-ı nâ-pâydar u bî-sebât kerden, kâr-ı bî-hûde kerden (Afifi, 1372: 2519)
Nakş-bâzî: Kinâye ez hîlebâzî, nîrengbâzî (Afifi 1372; 2519)
Nakş galat dîden: Kinâye ez der iştibâh bûden. Biniş ü basiret dürüst nedâş-ten (Afifi 1372; 2523).

Dünyanın geçiciliği, kişiyi hakikat yolundan alıkoyan çeldiriciliği, birinden kurtulunca düşebileceğin onlarca tuzaklarla dolu olduğu gerçeği de yine renk ve nakış kavramları ile desteklenerek ifade edilmiştir.

Aldanma reng-i rüyına dil virme nakşına
Şekl-i ‘abûs-ı zâl-i sipihre heves misin (G. 232/5) Süheylî
(Şu ihtiyar felek karısının abus suratındaki renklere aldanarak gönül verme.)

Kevn ü mekânın nakşını pâk eyle gönülden
Nakşâşa iriş gayrıya aldanmagıl zinhâr (G. 54/6) Ümmî Sinân
(Şu varlık âleminin süsü ve nakşını gönlünden sil. Sen Nakkaş’a / Hakk’a eriş, gayrilere asla inanma.)

Mâsivâ renginden aşlâ komamış nâm ü nişân
Vaḥdetin deryâsına gavvâş olan şâhâneler (G. 39/2) Ümmî Sinân
(Birlik denizine dalan dalgıçlar/erenler, varlıklarında hiçbir iz ve işaret bırakmamışlardır.)

Geh kurtulanuz bu reng ü bûdan
Geh gâhî esîr-i reng ü bûyuz

Geh cimrî vü hezl-gûy u şakrak
Geh vâ'iz-i pend ü nush-gûyuz (Dede Ömer Rûşenî)

(Bazen bu renk ve kokudan kurtulan oluruz, bazen onların esiri oluruz. Bazen cimrilik ve boşboğazlık ederiz, bazen nasihat eden vaiziz.)

2. Klasik Türk Şiirinde Nakış Geçmek ve Renk Geçmek Deyimlerinin Kullanımı

Atasözleri ve deyimler, onu meydana getiren toplumların hayata bakışını, hayatı tanzim etme şeklini ve bizzat hayatın kendisini ortaya koyan dil yapılarıdır. Çünkü bunlar uzun tarihî süreçlerden süzülüp gelen tecrübe birikimlerinin yansımalarıdır. Klasik şiirde bu tür yapıların kullanımları ile ilgili pek çok çalışma yapılmıştır. Bunlar bazen bir şairin söz konusu yapıları nasıl kullandığı üzerine olmakla birlikte bazıları ise bu sözlerden bir kısmının klasik şairler tarafından nasıl kullanıldığı üzerinedir. Bu deyimlerden birisi “nakış geçmek” diğeri ise “renk geçmek” deyimidir. Nakış kelimesi Arapça kökenli olup Türkçe Sözlük'teki tanımı şu şekildedir: 1. Genellikle kumaş üzerine renkli ip-likler veya sırma ve sim kullanılarak elle, makineyle yapılan işleme, el işi. 2. Özellikle duvar ve tavanları süslemek için yapılan resim 3. Müzikte beste ve semainin dört yerine iki haneli olanı. 4. Mec. Hile. Nakış kelimesi zihnimize işleme fiilinin yanı sıra pek çok rengin yoğunlaştığı nesne veya sanat eserini çağrıştırmaktadır. Renk kelimesi için ise aynı sözlükte şu ifadeleri bulmaktayız: 1. Cisimler tarafından yansıtılan ışığın gözde oluşturduğu duyum. 2. Mec. Nitelik. Bunun yanı sıra renk almak, renk gelmek, renk ver(me)mek, renk katmak, rengi kaçırmak, rengi atmak, rengini belli etmemek, renkten renge girmek gibi deyim örnekleri verilmiştir.

Renklerin bir ortam veya kesitte çokça yoğunlaşmış olması, kişinin göz yansımalarının temel etkenlerinden biridir. Özellikle “renk cümbüşü” ifadesi ile anlatılan bu durum, ayrıntıda yer alanın hemen fark edilmesini engellemekte veya imkânsız kılmaktadır. Dolayısıyla birisini kandırma veya kafa karışıklığına sevk etmenin en etkili yolu budur. Çünkü insanların nesnelere algılama ve tarif etmedeki en kolay yolu, öncelikle şekil ise ikinci planda renk unsurudur. Muhtemelen bu etkiler sonucundadır ki renk ve buna bağlı olarak nakış kelimeleri, mecazen aldatma ve hile anlamlarını yüklenmiş durumdadır.

Farsça renk kelimesinin yanı sıra dilimizde isim ve fiil kökü olarak “boya” kelimesi de kullanılmaktadır. Boya kelimesi genel olarak olumlu kavram alanına sahip olmakla birlikte, aynı zamanda hile ve aldatmayı ifade etmede de kullanılmaktadır. Bunun en somut biçimi “göz boyamak” deyimidir. Günlük dilde yaygın olarak kullanılan bu deyim, klasik şiirimizde pek fazla yer almamış gözükmemektedir. Taradığımız divanlarda tespit edebildiğimiz sınırlı sayıdaki örnek beyitler şunlardır:

Prof. Dr. ALİ YIDIRIM

Güher-i fursatı aldurma sakın devr-i felek
Sîm ü zerle gözünü boyamasun nergisvâr (K. 18/23) Bâkî

(Felek, nergis gibi gözünü altın ve gümüşle gözünü boyayarak fırsat cevherini elden kaçırmaya sebep olmasın, sakın!)

Gözceğizim boyamak ister benim
Al boyayup kan ile dudağımı (G. 312/3) Şeyh Gâlib

(Dudağımı kan ile al renge boyayarak benim gözümü boyamak ister.)

Ben âlına inandum pancar gibi boyandım
Âşık olup kapıldım ol lebleri kirasa (G. CLXXXIII/2) İbrahim Tırsî

(Ben o dudakları kiraz gibi olana âşık olup onun hilelerine inanarak pancar gibi boyandım.)

Virmezdi nakd-i encümi dünyâyâ âsumân
Âhir boyandı göz gör a âhum duhânına (G. 427/2) Mostarlı Ziyâî

(Felek, yıldız parasını dünyaya boşuna vermez; sonunda gözüm ahımın dumanına boyandı.)

12

Ferheng-i Fârisî’de nakış ve renk kelimeleri birtakım fiillerle şu anlamlarda geçmektedir:

Reng borden ez rûy (رنگ بردن از روی): Korkmak’tan kinaye.

Reng-i rûy çu kâh şoden (رنگ روی چو کاه شدن): Korkmak’tan kinaye.

Reng rîhten (رنگ ریختن): Rengi kaçmak, çok korkmak’tan kinaye.

Reng gerdânîden (رنگ گردانیدن): Rengini ve hâlini değiştirmek’ten kinaye, korkmak (Affî, 1372: 1165-1169).

Nakş kelimesinin kinayeli anlamları ise şunlar:

Nakşbendî kerden (نقشبندی کردن): Resim yapmak, süslemek.

Nakş-ı kesî tebâh kerden (نقش کس تباه کردن): Birini yok etmek, ortadan kaldırmak.

Nakş giriften (نقش گرفتن): Şekillenmek (Affî, 1372: 2523)

Yukarıdaki örneklere bağlı olarak düşünürsek sadece “nakş” kelimesinin suya yazı yazmak anlamına gelen “nakş ber-âb” tamlamasına bağlı olarak geçici olma, gerçekliği olmama, hile gibi anlamlara geldiği görülmektedir. Bu durumda, klasik şairlerimizin “renk geçmek” ve “nakış geçmek” deyimlerine yüledikleri anlamların ve kullanım sıklıklarının hemen tamamen orijinallik arz

ettiğini söylemek mümkündür. Özellikle renk kelimesine bağlı olarak aldatma, hile gibi anlam yüklemelerinin Fars şiirinde görülmediği anlaşılmaktadır.

2.2. Nakış Geçmek ve Türevi Deyimler

2.2.1. Nakış Geçmek

Aldatma ve kandırma anlamıyla “nakış” kelimesinin kullanıldığı en yaygın fiil “geçmek”tir. Klasik şairlerimizin çoğunun şiirlerinde bu şekilde kullanıldığına şahit olunmaktadır. Dilimizde “geçmek” yardımcı fiili ile pek çok deyim yapıldığı gözlemlenmektedir. Ancak geçmek fiili, yalın hâlde de Türkiye Türkçesi ağızlarında, birisi ile ilgili olarak yalan yanlış bilgiler vermek, kandırmak anlamlarında da kullanılmaktadır. Geçmek fiilinin bu anlamının söz konusu nakış kelimesine yardımcı fiil olarak alınmasında etkisi olması mümkün gözükmemektedir. Günümüzde de dalga geçmek, alay geçmek, maytap geçmek gibi deyimlerin varlığı söz konusudur. Bazı şairlerin divanında hiç geçmemekle birlikte, Türki-i Basit’in en önemli temsilcisi kabul edilen Edirneli Nazmî’nin divanında 36 kez “nakış geçmek” deyimini kullanılmıştır. Bu da şairlerin kendilerine has birer üslup sahibi olduklarını göstermektedir. Klasik şiirde sevgiliden kaynaklanan pek çok şikâyet söz konusudur; ancak bunların içinde belki de en önde geleni sevgilinin sözünde durmamasıdır. Bu durum, tabii ki bir aldatma, oyun oynamadır. Söz konusu deyimlerin genellikle bunun üzerine kurgulandığı anlaşılmaktadır. İşin içinde renk ve nakış olduğu için de beyitlerde tenasüp, iham-ı tenasüp ve iham-ı tezat gibi sanatlar bağlamında renk ve nakışla ilgili kelimelerin geçtiği görülmektedir. Şüphesiz sevgilinin sıfatı da “nigâr” olmaktadır; zira nigâr resim, resim gibi güzel nakşedilmiş sevgili anlamlarına gelmektedir. Yine bu beyitlerde rengârenk nakışları ile bilinen Erjeng ve nakkaşı Mânî de kendilerine yer bulmaktadır.

Bir hayâl iğnesidir gamze-i dil-dûz-ı nigâr

*Gözi anunla dil-i ‘âşıkâ çok **nakş geçer** (G. 132/3) Emrî*

(Sevgilinin gönle saplanan yan bakışı bir hayal iğnesidir; o iğne ile göz âşığın gönlünde çokça nakış işler, onu aldatır.)

*Bana geçtikleri **nakşı** işitse deng ola*

Erjeng bana virdikleri rengi niçe tasvîr ider Mânî (K. 29/58) Filibeli Vecdî

(Bana geçtikleri rengi/ettikleri hileleri Mânî Erjeng’de ne mümkün tasvir etsin; o bana geçtikleri renkleri işitse kendinden geçip aklını kaybeder.)

*Ol perî **nakş geçüp** la’l ile itdi teshîr*

Hazret-i Şâh Selîm İbn-i Süleymân Hâmî (G. 15/3) Filibeli Vecdî

(O perî, Süleyman Han’ın oğlu Selim’e lal taşına benzeyen dudakları ile hile yaparak onu büyüledi.)

*Ne nakş geçmede ruhsâr-ı yâra neş'e-i mey
Gehî karanfûl ü geh gül geh ergavân geçiyor (G. 81/7) Kâmî*

(Sevgilin yanağına ne karanfil ne de erguvan yetişir; ancak şarabın neşesi sevgilinin yanağına renk geçirmede/aldatmada.)

*'Âşka nakş geçmedür kârı hep ol nigârumun
Âh o şîve-kârumun
Görmemişem o resm-ile bir dahı ben nazîr ana
'Aşk ola ana 'aşk ola (Müs. 8/2) Nazmî*

(Ah o işveli sevgilimin işi gücü âşığa nakış geçmek, hile etmektir. Bu resim/âdet ile ona benzer görmedim, ona aşk olsun, aşk olsun!)

*Bir nigârın ki ola resmi nakş geçmek 'âşka
Olur anun kârı hep bâla belâ câna cefâ (G. 213/2) Nazmî*

(Bir güzelin âdeti âşığa renk geçmek/hile olursa, onun işi cana cefa, gönle bela olur.)

*Bir sûret-ile nakş geçer aldayup beni
Vasl olmaga ki bana ider ol nigâr ahd (G. 1420/2) Nazmî*

(O sevgili bana kavuşma vaat ederek, bir şekilde beni aldatıp bana nakış geçer.)

2.2.2. Nakış Etmek

“Etmek” yardımcı fiili, “olmak” yardımcı fiili ile dilimizde en yaygın kullanımlardan ikisidir. Fiillerin hareket, ivme ve dinamizm yönlerinin olması bağlamında bunu en iyi karşılayan fiil “etmek”tir. Dolayısıyla olayı bir yargıya bağlamak noktasında en uygun yardımcı fiillerden birisi “etmek”tir. “Türkiye Türkçesinde kullanım sıklığı bakımından et- yardımcı fiili ikinci sırada gelmektedir. Et- yardımcı fiiliyle oluşturulan birleşik fiillerde asıl anlam önceki kelimededir. Bu fiil genellikle isim soylu kelimelerle birlikte kullanılmaktadır (Nazarov, 2005: 87). “Etmek” fiilinin daha çok muhataba yöneltilen bir etkenlik işlevi söz konusudur. “Nakş etmek” deyimini, beyitlerde kitaplardaki nakış ve resimler, kaplan postundaki nakışlar, tavla ve satranç oyunlarındaki nakış ve nigâr gibi kelimelerle bağlantılı olarak kurgulanmıştır.

*İdüp eyyâm-ı dü renk ile peleng-i çarh-ı kîn
Ana bir nakş itdiler teng oldu bu nat '-ı zemîn
'Ömr satrancından oldu mât fi 'l-hâl şâh-ı dîn
Olmadı hayfâ amânsuz çarh-ı zulmetden emîn (9-I) Gelibolulu Sun'î*

(Kin feleğinin kaplanı şu siyah beyaz günlerle ona bir nakış etti de bu zemin yaygısı boşaldı. O din şahı ömür satrancında hâliyle mat oldu, yazık ki şu amansız zalim felekten emin olamadı.)

*Bir perî-tasvîrdür dîvâne **nakş iden** beni
Bana **nakş** o melek yüzlü perî-zâd **eyledi** (G. 123/2) Âhî*

(Beni deli divane eden bir perinin suretidir; beni aldatan o melek yüzlü peri kızdır)

*Ne **nakş ider** bizüm ile nigârı gördüñ mi
Ne fitneler koparur rûzgârı gördüñ mi (G. 125/1) Âhî*

(O güzel sevgili, gördün mü bizimle nasıl eğlenir. Devranı gördün mü, ne fitneler koparmaktadır.)

*Felek ne **nakş itdi** kim elümden çıhdı dîvânım
Ki câna heykel itmîşlerdi cümle ehl-i dil anı (G. 621/11) Ahmedî*

(Felek ne hile etti ki cümle gönül ehlinin canlarına heykel ettikleri divanımı kaybettim.)

*Yiridür inlese Rahmî felek feryâd u zârımdan
Beni nerrâd-ı dehr ayırdı **nakş idüp** nigârımdan (G. 163/5) Bursalı Rahmî*

(Ey Rahmî, o felek tavlacısı bir hile edip beni sevgilimden ayırdı; felek benim ağlayıp bağırmağlarımın inlese yeridir.)

2.2.3. Nakış Eylemek

“Eylemek” fiili, anlamı ve görevine göre “etmek” kelimesinin eş anlamlıdır. Divanlarda bu şekilde kullanımı da yaygın değildir. Aldatmak ve kandırmak anlamlarının yanı sıra, belki de yine hile ile yenmek, öldürmek anlamlarına da geldiği görülmektedir. Bu durum özellikle bütün olumsuzlukların kaynağı olarak görülen feleğin bir hile ile kişiyi alt etmesi kurgusu ile karşımıza çıkmaktadır.

*Etdi âmihte-i şekker-i gaflet şî'ri
Çodu mehd-i kesele **nakş u nigâr eyleyerek** (Terkib-bend 4/XII-2) Esrâr Dede*

*Sâhib-kırân-ı keyf ile elleşme güççedür
Nakş eyler âdemi yire gürz-i girâni var (G. LXXV/4) Muvakkitzâde Pertev*

(Şansları uygun olanlarla güreşmek zordur; onlar insanı ağır gürzleri ile yenerler.)

2.2.4. Nakış Oynamak

Nakış kelimesi ile bir bütünlük sağlaması açısından en uygun yardımcı fiil “oynamak” gibi gözüküyor. Oyun kelimesinin kavram alanı içinde zaten aldatmak, kandırmak söz konusudur. Fakat bu özelliğine rağmen “nakış oynamak” klasik şairlerin çokça tercih ettiği bir yapı değildir. Yine bir beyitte tavla oyunundaki terim anlamıyla geçmektedir. Ayrıca nakşın giriftliği ve karmaşıklığı karşısında hem mecazen hem de gerçek yönüyle saflık, sadelik zıtlığı söz konusu edilmiştir.

*Ben sâde-dile reng ile nakş oynadı bir büt
Bu nakş u nigâra gözüm andan nigerândur (G. LXVII/7) Şeyhî*

(Putla benzeyen bir güzel, ben gönlü safa renk ile bir nakış oynadı/hile etti; bu nakış ve renklere onun için gözüm kaymaktadır.)

*Tâs-ı belâ vü gamda sen derdmendi görgil
Nakş oynadı felek kem zâr atdı gâdir ü let (T.1/11) Gelibolulu Sun'î*

(Sen dertliyi gör ki, gam ve bela tasında felek hile ve zorla kötü bir zar attı da sana nakış oynadı/hile yaptı.)

2.2.5. Nakış Atmak

Türkçe sözlükte “atmak” fiilinin otuz üç farklı anlamının olduğu kaydedilmektedir. Ancak nakış kelimesine yardımcı fiil olarak geldiğinde hile ve aldatmanın yanı sıra yazmak, kaydetmek, tarih düşmek gibi ikincil anlamları çağrıştırdığı görülmektedir. Tespit edilen örneklerde ise bu fiilin faili olarak felek söz konusu edilmektedir. Feleğin arka yüzünün kader olduğunu söylersek, ezeli yazgı bağlamında kara yazıyı da hatırlamak gerekmektedir.

*Çü târîh erdi bin yüz ikiye bir nakş atıp gerdün
Süleymândan ayırdı dîvveş mühr-i Süleymânı (K. 29/14) Lebîb*

(Felek bir hile yaparak bin yüz iki tarihinde devin yaptığı gibi Süleyman'ı mühüründen ayırdı.)

*Sayma erbâb-ı ma'ârifden beni ey çarh amân
Atıldığın nakş benimçün niyyet-i nâ-dâna at (G. 15/10) Lebîb*

(Ey felek aman ha, benim marifet ehlerinden sayarak, cahiller niyetine yaptığın hileyi bana yapma.)

*Didüm bu arbede-âşûb dehre bir alâmetdür
Mukarrerdür felek bir nakş atar bu hâkdân üzre (K. 2/35) Hâmî-i Amîdî*

(Dünyanın kargaşasına bir işaret olarak, feleğin yeryüzüne renk atması/hilesi ke-sindir, dedim)

2.3. Renk Geçmek ve Türevi Deyimler

2.3. 1. Renk Geçmek

Renk geçmek deyiminin kullanıldığı beyitlerde yine tenasüp, iham-ı tenasüp, iham-ı tezat ve mecaz gibi sanatlarla desteklenen kurgularda feleğin hileleri ön plana çıkmaktadır. Renk denince en çok akla gelenin kırmızı olması hasebiyle, sevgilinin yanağı ve dudağı ile âşığın ciğeri ve kanı işin içine dâhil edilmektedir. Yine renk bağlamında âşığın sararmış yüzü, âşığın kararmış teni, feleğin (göğün) mavi rengi, lal taşı (dudak) tenasüp ve iham-ı tenasüp bağlamında beyitlerde yer almaktadır.

Çehre-i zerdin Fuzûlî'nin tutuptur eşk-i âl
*Gör ana ne **rengler geçmiş** sipîhr-i nîl-gûn* (G. 232/9) Fuzûlî

(O gök renkli felek Fuzuli'ye renkler geçerek/hile ederek, onun sapsarı yüzünü kanlı gözyaşları ile kırmızıya boyadı.)

Halk-ı cihâmı nakşına eyler firîfte
*Nakkâş-ı rûzgâr 'aceb **rengler geçer*** (G. 134/5) Bâkî

(Feleğin nakışçısı, acaba ne hileler etti de insanları kendi nakşına/aldatmasına tutkun etti.)

Yaşımı bir reng ile ol la'l hûnîn eylemiş
***Reng geçmiş** ana gerçi lîk rengîn eylemiş* (G. 225/1) Emrî

(O lal taşına benzeyen dudak bir renk ile gözyaşımı kanlı akıtmıştır; gerçi onu kandırarak renkli eylemiştir.)

Yine bir rengîn yir itdi kûy-ı dilberde yaşım
***Reng geçdi** hâkine hûn-ı ciğerle kıldı âl* (G. 289/4)

(Sevgilinin mahallinde gözyaşım renkli bir yer etti; ciğer kanı ile al eyleyerek toprağına renk geçti.)

Kara kara oldı cismüm şol kadar urdı ki seng
Kulle vü kûhsâr 'aşkı üzre oldum ben peleng
*Zâtiyâ 'uşşâka bir demde **geçer** bin dürlü **reng***
Arslan dirler o şems-i bî-nazîrîn adına (Mr. 22/V) Zâtî

(Felek o kadar taş vurdu ki cismim kapkara oldu; dağlar zirveler aşkına bir kaplan oldum. Ey Zâtî, felek âşıklara bir anda binlerce hile eder, o benzersiz güneşin adına arslan demişler.)

2.3.2. Renk Etmek

En yaygın kullanımı “renk etmek” deyiminde gözlemlemekteyiz. Aldatma anlamındaki diğer benzer bir kelime olan “nîreng”in de kullanıldığı beyitlerin yanı sıra yine gül, yanak, kan, dudak gibi unsurlarla bir kırmızı renk çağrışımı ile özellikle sevgilinin âşığına oynadığı oyunlar daha çok söz konusu edilmiştir. İşin ilginç pazardaki hilelere de bir beyitte gönderme vardır. Söz konusu beyitte, pazarcının yeşil sebzeleri renklendirerek halkı aldattığı anlatılmaktadır.

Gönlin alup goncaveş âl ile dil-teng itdiler
*Bülbül-i şürîdeye güller 'aceb **reng itdiler*** (G. 121/1) Bâkî

(Güller âşik bülbüle ne hile ettiler de onun gonca gibi gönlünü aldatıp üzdüler.)

Kaysâsâ eylemiş şeydâ Beyânî 'aşıkı
*Ana Leylî-i zamâne korkarın bir **reng eder*** (G. 133/7) Beyânî

(Çılgın Beyani âşıkı Mecnun'a benzetmiş; korkarım zamane Leylası ona hile edecek.)

Fitne-cûlardur 'aceb nîreng ederler tâzeler
Dâyimâ erbâb-ı 'aşka reng ederler tâzeler (G. 144/1) Beyânî

(Taze, genç güzeller, şaşırtıcı büyü eden bozgunculardır; onlar âşıklara daima hile yapanlardır.)

Böyle ta'zîre rızâ virme dem-i lutfunda
Reng ider bâzû-yı nîrengi görürse ikdâr (K. 19/28) Lebîb

(Ey Efendim, lütfettiğinde böyle özörlere rıza verme; bunlar aldatmanın imkânını bulurlarsa sana hile ederler.)

Pazarda bağçevânlar halka reng itdiklerin gördüm
Biraz na'nâ biraz salluta var şeb-bûya bağlanmış (G. XCII/5) İbrahim Tırsî

(Bahçıvanların pazarda biraz nane, biraz şebboy bağlayarak halka ne renkler ettiğini/hileler yaptığını gördüm.)

Ne reng itdi bana gör duhter-i rez bâg-ı 'âlemde
Kökin kes kendiciğün tutmasın urgad n'eylersin (G. CXLV/3) İbrahim Tırsî

(Şu âlem bağında üzümün kızı bana ne renkler etti; ey kadın ne yapıyorsun, kökünü kes de soyun tutmasın.)

Gül-deste-i visâl olamaz rişte-bend-i dil
Her gûne reng eder bize çün gül-izârımız (G. 183/5) Mâhir

(Gönül bağının ipi kavuşma destesini saramaz; zira o gül yüzlü sevgili bize her türlü renk eder/hile yapar.)

Bana reng itdi ruh u la'lün ki âl oldu bana
Sâkiyâ dîvânenem bilmem ne hâl oldu bana (G. 21/1) Mostarlı Ziyâî

(Ey saki, bana ne hâl oldu da senin deli divanen oldum; senin yanağın ve dudakların bana renk ederek beni kandırdı.)

Andı agyâra ne reng itdüğümü yârânım
Gûrum üzre sanasın kıssa-i Behrâm okınur (G. 158/3) Mostarlı Ziyâî

(Dostlarım, rakiplere ne hileler ettiğimi andı; sanki de mezarımın üstünde Behram'ın kıssaları okunmakta.)

Mekr ider zülfün meger ey dil-ber-i Yûsuf-cemâl
Ehl-i şevke reng ider la'l-i ruh-ı rengînün al
Sâkî meşşâta mey-i gül-gündür gül-gûnesi
Sana bir reng olmasun meclisde ey sâhib-cemâl (G. 266/1-2) Mostarlı Ziyâî

(Ey Yusuf gibi güzel olan sevgili, sanki de saçların hile etmektedir; al renkli yanaklarınla kırmızı dudakların âşıklarına renk geçer/onları aldatır. Saki, gelin başı

düzendir ve onun elindeki düzgün ise gül renkli şaraptır, ey güzellik sahibi sevgili mecliste sana bir renk/hile olmasın.)

2.3.3. Renk Eylemek

Renk eylemek deyimi, işlev olarak renk etmek deyimi ile aynı gözükmektedir. Bir beyitte sevgilinin aldatmasının aksine aldanmasından bahsedilmiştir. Yine âşığın benzi ve zayıflığı bağlamında sarı rengin (renksizlik) karşısında bütün renklerle bezenmiş sevgilinin aldatıcılığı söz konusu edilmiştir.

*Mâh-ı neve bir al ile **renk eylemek** ister*

Emrî o püser kim urur engüştine hunnâ (G. 27/5) Emrî

(Ey Emrî, o çocuk parmaklarına kına yakarak o yeni ay gibi sevgiliyi al/hile ile kandırmak ister.)

*Mey-i gül-reng ile **renk eyleyüp** sâki leb-i yâra*

Dehân-ı teng-nâsında olan esrârı söyletsen (G. CCV/4) Muvakkitzâde Pertev

(Ey sâki, sevgilinin o küçücük ağzındaki sırları söyletmek için onun dudağına gül renkli şarapla bir renk eylesen.)

*Cezbe-yi ‘aşk u hevâ ‘âşıkâ çok **renk eyler***

Vechi var zerd ü nizâr olsa eger kâh-rübâ (G. 5/3) Sünbülzâde Vehbî

(Aşk ve sevdanın çekiciliği âşığa çok renk eyler/hileler eder; kehribarın sarı ve zayıf olmasının bir sebebi var.)

2.3.4. Rengine Kapılmak

Kapılmak, dilimizde edilgen işlevli bir fiildir. Kişinin iradesinin ortadan kalkması ile etken unsur onu istediği gibi sevk ve idare eder. Klasik şiirde de âşık, irade ve seçme yetisinin olmaması hasebiyle bir tutkun, bağımlıdır. İşin içine sevgilinin rengârenk albenisi de katıldığında âşığın kapılmaktan başka çaresi yoktur. Yaygın olarak kullanılmamış olduğu görülmektedir.

Gül gibi açıldım ammâ gülmedim

***Rengine kapıldım** ammâ gülmedim (G. 228/1) Şeyh Gâlib*

(Gül gibi açıldım; ama gülemedim. Rengine kapılarak aldandım ama gülemedim.)

2.3.5. Renge Uğramak

Türkiye Türkçesi ağızlarında psikolojik problemleri olanlar için “uğrak”, “uğrayık” gibi sıfatlar kullanılmaktadır. Özellikle görünmez kötücül güçlerin onlara musallat olması veya uğraması hasebiyle böyle bir yakıştırma yapılmaktadır. Nihayetinde bu fiilin de edilgen bir özelliği söz konusudur.

Yâr ile da’vi-yi hüs n eyler imiş şâhid-i gül

***Renge uğrar** eger eylerse tekeffül bülbül (G. 174/4) Sünbülzâde Vehbî*

(Gül güzeli, sevgili ile güzellik davası güdermiş, eğer bülbül kefil olursa renge uğrar/yanılır.)

2.3.6. Renk Oynamak

Oynamak fiili Türkçede mecazen aldatmak anlamına gelmektedir. Dolayısıyla renk kelimesine belki de en yakışan fiildir. Ancak klasik şiirimizde yaygın örneklerine rastlanmamaktadır.

‘Aceb sizde bu mudur ahd [ü] peymân

Bu mu mülk-i hasende resm-i sultân

*Ne **rengler oynadın** bize nümâyân*

Ne hercâyî ne zâlim bî-vefâsın (M. IV) Lazikîzâde Nâfiz

(Acaba sizde söz verme âdeti bu mudur, güzellik ülkesinde sultanın hükmü bu mudur? Ne hercai, ne zalim, ne vefasızın, bize açıkça ne hileler yaptın.)

2.3.7. Renk ile Avlamak

Avlanmak, edilgenlik ve çaresizliğin bir göstergesi olmakla birlikte, sevgili karşısındaki âşığın durumunu özetleyen bir kavramdır. Yaygın olarak kullanılmadığı anlaşılmaktadır.

Gönlegin Âhî göge boyadı dâd-ı âhdan

Gör nice reng ile avlar ol levend oğlanını (G. 122/5) Âhî

(Ey Âhî, gömleğin ahının dumanıyla gökyüzünü boyladı; bu renk ile nice levent oğlanını avlar.)

Sonuç

Klasik şiirde pek çok deyim, atasözü, kelim-i kibar gibi söz kalıplarının kullanıldığı bilinmektedir. Zira bu sözler, uzun uzadıya anlatılacak meseleleri bir çırpıda kısa sürede ifade eden yapılardır. Bir edebî tür olan şiirin de benzer bir şekilde sınırlı sayıda kelimelerle ifade etme zarureti vardır. Bu itibarla şiirlerde söz konusu söz kalıplarının yaygın olarak kullanıldığı görülmektedir. Bu deyimlerden benzer iki deyim, “renk geçmek” ve “nakış geçmek” deyimleridir. Söz konusu deyimlerin Fars kültür ve edebiyatı kaynaklı olduğu düşünülebilir; ancak yapılan incelemede nakış kelimesi ile ilgili “sonuç alınamayacak işler”, “boşuna çaba” gibi anlamlarda kullanıldığı anlaşılmakta olup dünyanın aldatıcılığı noktasından belki “hile” anlamını vermek mümkündür. Renk kelimesi de hile anlamında fazlaca yer bulmamaktadır. Klasik şiirde bu isimlere getirilen yardımcı fiillerin bir karşılığı da bulunmamaktadır. Dolayısıyla söz konusu deyimlerin Fars şiirinde hem kullanım olarak hem de şekil ve anlam olarak klasik şiirdeki gibi yaygın olmadığı anlaşılmaktadır.

“Renk geçmek” ve “nakış geçmek” deyimlerinde geçen “renk” ve “nakış” kelimeleri, aşağı yukarı aynı anlam ve işlevde karşımıza çıkmaktadır. Deyim-

ler her ne kadar “geçmek” yardımcı fiili ile verilmiş ise de bunun yanı sıra “etmek, eylemek, atmak, oynamak” gibi yardımcı fiiller ile de birleşik yapılar oluşturmuştur. Ayrıca renk kelimesi ek alarak “kapılmak, uğramak, avlamak” fiilleri ile birleşik yapılar oluşturmuştur. Bütün bu kullanımlarda ortak kavram, “aldatmak” olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca yine aldatmaya bağlı olarak “yenmek, âciz düşürmek, öldürmek” gibi anlamlarla da kullanımlar söz konusudur. Edirneli Nazmî’nin şiirlerinde “renk geçmek” deyiminin otuz dokuz kere geçmiş olması ise bazı şairlerin özellikle bu deyimleri tercih etmiş olduğunu göstermektedir.

KAYNAKÇA

- Afîfî, Rahim (1372); *Ferhengnâme-i Şi‘ri I-III*, İntişârât-ı Suruş, Tahran.
 Aksan, Doğan (1993); *Şiir Dili ve Türkçe Şiir Dili*, BE-TA Basım Yayım, İstanbul.
 Akyüz, Kenan vd. (2000); *Fuzûlî Dîvânı*, Akçağ Yayınları, Ankara.
 Andrews, Walter G. (2000); *Şiirin Sesi Toplumun Şarkısı* (çev. Tansel Güney), İletişim Yayınları, İstanbul.
 Ergin, Muharrem (1980); *Kadı Burhaneddin Divanı*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.
 Nazarov, Zafar (2005); “Türkiye Türkçesinde Yardımcı Fiillerin Leksik-Gramer Özellikleri”, *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 28 (Prof. Dr. M. Fahrettin Kırzioğlu Özel Sayısı) Erzurum, s. 83-89.
Türkçe Sözlük, (2005); Türk Dil Kurumu Yayınları.
 Uludağ, Süleyman (1995); *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Marifet Yayınları, İstanbul.
 Yıldırım, Ali (2006); “Renk Simgeçiliği ve Şeyh Galib’in Üç Rengi”, *Millî Folklor Dergisi*, 18/72, Ankara.
 Yıldırım, Ali (2009); *Kâmi Dîvânı*, MEB Yayınları, Ankara.

Elektronik Kaynaklar (<https://ekitap.ktb.gov.tr/>)

- Âhî Dîvânı* (haz. Mustafa S. Kaçalın)
Ahmedî Dîvânı (haz. Yaşar Akdoğan)
Bâkî Dîvânı (haz. Sabahattin Küçük)
Beyânî Dîvânı A/B (haz. Fatih Başpınar)
Bursalı Rahmî Dîvânı (haz. Mustafa Erdoğan)
Dede Ömer Rüşenî Dîvânı (haz. Orhan Kemal Tavukçu)
Diyarbakırlı Hâmî Ahmed Dîvânı (haz. Kadri Hüsnü Yılmaz)
Edirneli Nazmî Dîvânı (haz. Sibel Üst)
Emrî Dîvânı (haz. Mehmet A. Yekta Saraç)
Esrâr Dede Dîvânı (haz. Osman Horata)
Filibeli Vecdî Dîvânı (haz. Hasan Kavruk-Bahir Selçuk)
Gelibolulu Sun’î Dîvânı (haz. Halil İbrahim Yakar)
Hamâmizâde İhsân Dîvânı (haz. Mustafa İsen-Rıdvan Canım)
İbrahim Tirsî Dîvânı (haz. Kadriye Yılmaz)
Lâzikizâde Feyzullah Nâfiz Dîvânı (haz. Hiclal Demir)
Lebib Dîvânı (haz. Orhan Kurtoğlu)
Mostarlı Hasan Ziyâ’î Dîvânı (haz. Müberra Gürgendereli)
Muvakkit-zâde Muhammed Pertev Dîvânı (haz. Ekrem Bektaş)
Numân Mâhir Dîvânı (haz. Özlem Batğı)

Prof. Dr. ALİ YIDIRIM

Süheylî Divânı (haz. M. Esat Harmancı)
Sünbüzâde Vehbî Divânı (haz. Ahmet Yenikale)
Şeyh Gâlib Dîvânı (haz. Naci Okçu)
Şeyhî Divânı (haz. Halit Biltekin)
Ümmî Sinân Divânı (haz. A. Azmi Bilgin)
Zâtî Divânı (Gazeller Dışındaki Şiirler) (haz. Orhan Kurtoğlu)